

Філософія

УДК 297.72:297.137:355.4(=411.1)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.16519066>

Філософія традиційного анатолійського алевізму: компаративний підхід

Білокопитова Ніна,

к. філос.н., докторантка кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи, Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна, <http://orcid.org/0000-0002-7260-0705>

Ель Гуессаб Карім,

док. філос. н., Доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи. Керівник ресурсного центру для іноземців та осіб без громадянства Запорізького національного університету, Запоріжжя, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-3555-1235>

Прийнято: 24.06.2025 | Опубліковано: 27.07.2025

***Анотація.** Стаття присвячена розкриттю змісту філософії традиційного анатолійського алевізму. Звернуто увагу на такі моменти, що на території Анатолії були різні гетеродоксні групи, які контактували одна з одною, але тільки після XVI століття почали говорити про існування такої релігійної групи, як алевіти. У дослідженні було уточнено різницю між поняттями «алевізм та алавізм». Було згострено увагу на визначенні, ідентифікації традиційного анатолійського алевізму у порівнянні з бекташізмом, шиїзмом та традиціями сунітського ісламу.*

Мета дослідження полягає у з'ясуванні соціально-філософських засад алевізму та бекташизму, а також їхній вплив на формування колективної ідентичності та соціальних практик у мусульманських суспільствах.

Методологія: центральне місце посядає компаративний метод, що дозволяє здійснити порівняння алевізму та бекташизму, алевізму та алавізму, алевізму та шиїзму як релігійно-філософських течій, які мають спільні містичні витоки, але різняться за формами соціальної організації, ритуальною практикою та філософськими акцентами. Порівняння здійснювалося за такими критеріями: онтологічно-етичні засади; структура релігійної громади; роль лідерства та ієрархії; участь у суспільному житті; погляди на свободу, рівність, справедливість.

Також має місце соціально-філософський аналіз, де застосовано методи соціально-філософського осмислення релігії: аналіз взаємодії особистості й спільноти в межах релігійної традиції; виявлення ролі релігійних уявлень у формуванні ціннісних орієнтацій та соціальних практик; інтерпретація феноменів духовного авторитету, обряду, віри та традиції в категоріях соціальної етики, діалогу і солідарності.

Також було звернуто увагу на цінності представників різних гетеродоксних груп (ідея самовдосконалення, рівність між чоловіком та жінкою, поклоніння своїм духовним лідерам, святкування традиційних свят), які суттєво різняться між групами.

Зоблено висновок, що алевіти представляють собою щось більше, ніж релігійну спільність, сьогодні це самостійне та зміцніле суспільне явище. Анатолійський алевізм – це більше не про віру, а здебільше про культуру та спосіб життя. Також було доведено, що використання концептів «алевізм» та «бекташизм» як тотожних, є хибним, хоча схожі риси між ними присутні.

Іноді «алевізм» відносять до шиїзму і ототожнюють його з сирійським нусайризмом або «алавізмом», але ці поняття не є ідентичні, про що свідчать дослідження науковців різних крїн.

Ключові слова: *традиційний анатолійський алевізм, сирійський алавізм, мусульманські гетеродоксні групи, бекташізм, яничари, ідея самовдосконалення.*

The Philosophy of Traditional Anatolian Alevism: A Comparative Approach

Nina Bilokopytova,

PhD in philosophy, Department of philosophy, public administration and social work, Zaporizhzhia National University, Ukraine,
<http://orcid.org/0000-0002-7260-0705>

Karim El Guessab,

Doctor of Philosophical Sciences, Hab. Associate Professor at the Department of philosophy, public administration and social work, Head of the Study abroad resource centre for foreigners and stateless persons
Zaporizhzhia National University, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-3555-1235>

Abstract. *The article is devoted to exploring the philosophy of traditional Anatolian Alevism. It was given attention to the fact that various heterodox groups existed in Anatolia, often interacting with one another; however, it was only after the 16th century that the term “Alevism” began to be used to describe a distinct religious group. The study clarifies the difference between the concepts of Alevism and Alawism. Particular emphasis is placed on the definition and identification of*

traditional Anatolian Alevism in comparison with Bektashism, Shi'ism, and the traditions of Sunni Islam.

The aim of the study is to identify the socio-philosophical foundations of Alevism and Bektashism, as well as their influence on the formation of collective identity and social practices within Muslim societies.

Methodology. The central methodological approach is the comparative method, which enables the analysis of Alevism and Bektashism, Alevism and Alawism, and Alevism and Shiism as religious-philosophical traditions that share mystical roots but differ in forms of social organization, ritual practice, and philosophical emphasis. The comparison was conducted based on the following criteria: ontological and ethical foundations; the structure of the religious community; the role of leadership and hierarchy; participation in social life; and views on freedom, equality, and justice.

A socio-philosophical analysis was also conducted, applying methods of interpreting religion from a social-philosophical perspective. This includes examining the interaction between the individual and the community within a religious tradition; identifying the role of religious beliefs in shaping value orientations and social practices; and interpreting the phenomena of spiritual authority, ritual, faith, and tradition in the categories of social ethics, dialogue, and solidarity.

Additionally, attention was given to the values of representatives of various heterodox groups (such as the idea of self-perfection, gender equality, veneration of spiritual leaders, and celebration of traditional holidays), which differ significantly between these communities..

The conclusion was drawn that Alevis represent something more than a religious community, today it is an independent and strong social phenomenon. Anatolian Alevism is no longer about faith, but mostly about culture and lifestyle.

Also, it has been proven that the use of the concepts «Alevism» and «Bektashism» as identical is erroneous, although there are similar features between them. Sometimes «Alevism» is attributed to Shiism and identified with Syrian Nusayrism or «Alawism», but these concepts are not identical, as evidenced by research by scholars from different sources.

Keywords: *traditional Anatolian Alevism, Syrian Alawism, Muslim heterodox groups, Bektashism, Janissaries, the idea of self-improvement.*

Вступ. Сучасний вітчизняний соціально-філософський дискурс, який позначається європоцентричністю, поза увагою залишає значимий пласт досягнень у цій галузі представників інших культур та цивілізацій. Україна донедавна так чи інакше залишалася осторонь процесу відкриття тюркської соціальності, османської цивілізації.

Українські історики та письменники (про кінематографістів годі й казати), коли мова заходила про османців, надто часто переповідали десь почуті міфи і вигадували свої.. Все це ще більше перекручувало уявлення про сусіда України, який справив на її історію не менший вплив, ніж Польща чи Росія. От, скажімо, слово «яничар»¹ стало, дякуючи письменникам [3; 6], синонімом зрадника та запродавця не так вже й давно - в усякому разі А.Кримський нічого такого про яничар не каже... мало хто згадає про те, що Орликову конституцію² було написано у колись турецькому місті Бендери, і що її навіть офіційно визнав султан Агмед III (до речі, сам на чверть українець). Про значення звичайнісінького турецького слова «касап», тобто різник, яке

¹ Яничари – від тур.yeni çeri – нова армія. Елітний піхотний корпус османської армії, який формувався з дітей християн, особиста гвардія султана. Орден Бекташі був невідомою частиною яничарської армії, бекташі – воїни-ченці.

² «Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького» — документ, який пізніше дістав назви Конституція Пилипа Орлика, «Бендерська конституція», українська конституція 1710 року.

причепилося до москалів чи не з легкої руки того ж таки Орлика, українці забули вже у кінці XVIII сторіччя. З тих пір народна етимологія перетворила його на незрозумілого «кацапа». Словом, потреба у поширенні сучасних знань про колишнього сусіда вже давно назріла [5, с.5-6].

Тож, розкриттю зміста філософії та характерних рис соціокультурного феномену «традиційний анатолійський алевізм», який є невідомою частиною тюркської соціальної культури буде присвячено дане дослідження.

Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом до плюралізму в ісламі, потребою глибшого розуміння внутрішньої динаміки мусульманських громад, а також прагненням знайти в гетеродоксних релігійних традиціях потенціал для суспільного діалогу, толерантності та етичного оновлення.

Алевізм (тур. Alevlik - Алевілик) – це релігійно-культурне явище, яке почало формуватися в середньовіччі, орієнтовно з XIII–XIV століть. Але як окрема організована спільнота та поширюватись як соціокультурне явище воно почало набирати форму особливо в Анатолії (азіатської частини нинішньої Туреччини) з XV–XVI століть. Термін «Alevlik Алевілик» - Алевізм як загальна ідентичність для різних груп (наприклад, Бекташі, Кизилбаші, Тахтаджі тощо) почали використовувати в Анатолії з другої половини XIX століття [27].

Постановка проблеми. Перед появою Алевізму на політичній мапі мусульманського Сходу з'явилась Династія Сефевідів – це шийтська династія, яка правила Іраном з початку XVI століття (1501 рік) і зробила шийтський іслам офіційною релігією своєї держави. Вони зіграли ключову роль у формуванні і поширенні шийтського ісламу, зокрема його культом дванадцяти імамів, і тісно пов'язалися з ідеологією та спільнотами, які пізніше сформували Алевізм. Також необхідним буде згадати «Кизилбашів» (що означає «червона голова»

через характерну червону бурку, та пізніше цей вислів потім мав відтінок зневажливості – «червоноголові» у сенсі «єретики»), які були військовою опорою Сефевідів у XV–XVI століттях. Вони були племінними та релігійними групами, які сповідували особливу форму шиїзму, змішану з езотеричними та містичними віруваннями, близькими до Алевізму. Багато з цих груп походили з Анатолії та Закавказзя і насправді були одними з перших формальних послідовників ідеології Сефевідів.

Сучасний турецький дослідник Р. Чамуроглу [11] також приходить до аналогічного висновку щодо часу виникнення *алевізму*. Він стверджує, що неможливо говорити про існування такої релігійної групи, як алевіти до XVI ст. на території Анатолії були *різні гетеродоксні групи*, які контактували одна з одною. Проте з поширенням влади династії сефевідів синкретичні за своєю природою погляди цих груп стали набувати чіткіших правових та понятійних обрисів.

Традиційно вважається, що протягом XII–XIV ст. у суфізмі склалося 12 основних, або «материнських», братств: *рифайїа*, *єсавїя*, *шазилїа*, *сухравардіа*, *чиштіїа*, *кубравїїа*, *бадавїа*, *кадірія*, *мавлавїїа*, *бекташіїа*, *халватїїа*, *накибандїїа*, які дали початок всім численним гілкам, що згодом перетворилися на самостійні [25].

Релігійні ордени в Османській імперії умовно можна поділити на дві основні групи. Перша складалася з усталених орденів, осередки яких підтримувалися на кошти вакфів (накшталт фондів), заснованих султанами та визначними людьми; вони мали чітко вироблену організацію та встановлені ритуали й церемонії. Найвідоміші з цих орденів - *Накибанді*, *Мевлеві*, *Гальветі* (Хальветїїя) та їхні різноманітні відгалуження <...> Таємні ордени, знані як *Меямі* та *Меяметі*³, складали іншу групу. В очах людей, вони

³ Ці слова походять від арабських слів *малям*, *малямат*: «звинувачення», «осуд».

нехтували славою і повагою, а самі прагнули стати об'єктом звинувачень і осуду, звідки й походить їхня назва <...> Вони не мали жодних зв'язків з державою і так чи інакше виступали проти влади. Вони призвичаїлися жити плодами власної праці й не брали ніяких дарунків чи милостині від держави та приватних осіб. У цій групі були мандрівні дервіші, відомі як *календерії*, *гайдарії*, *абдали* або *бабаї*, *гамзавії* та *мелямії*, які нібито таємно і крадькома пробіралися до міських цеховиків. Це були тарікати, які сприймалися певними соціальними прошарками, настроєними проти політичного режиму [5, с.205].

Розглянемо, що собою представляє *бекташія*. Найчастіше, особливо у турецькій літературі, поняття «бекташізм» і «алевізм» вживаються як синоніми. Щодо виникнення бекаташізму турецький вчений А.Й.Оджак, що спеціалізується на гетеродоксних течіях Анатолії пише, що *тарикат бекташі* виник у XVI ст. як наслідок трансформації *течії бабаї*, що з'явилося у XIII ст. як рух протесту проти династії Сельджукідів, тісно пов'язаний з суфійськими колами і очолюваний шейхом Баба Ільясом. В якості центральної фігури був обраний один з послідовників Баба Ільяса - Хаджі Бекташ-Велі, який сам з великою ймовірністю був прихильником суфійського тарікату *хайдарія* (тарікат хайдарія виник у період, коли різні суфійські рухи шукали свої особливі релігійні ідентичності, часто поєднуючи елементи шіїтського богослов'я і суфізму), до якого належали багато мандрівних дервішів, вихідці з перського Хорасану. Він помер у 1271 року. Таким чином, у дещо зміненому вигляді *течія бабаї* стала носити ім'я *бекташі* [23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських джерел можна виділити монографію одного з мусульманських духовних лідерів України, Президента ВГО «Український центр ісламознавчих досліджень», муфтія Духовного управління мусульман України «Умма» (до 2022, а з початку війни, парамедика) Шейха Саїда Ісмагілова, та його дослідження «Макасід

аш-Шаріа в сунітській та шиїтській традиціях: компаративний аналіз» [4], де автор здійснив компаративний аналіз шаріату, а також виявив спільні та відмінні риси у віровченні та культовій практиці сунізму і шиїзму шляхом експлікацій сутності теологічного вчення. Також значимий внесок у дослідження орієнтального сходу, філософії суфізму зробив Олег Ярош у монографії «Орієнталістська парадигма» у дослідженні східних філософій. XIX – перша половина XX ст. [7].

З іноземних досліджень можна віділити роботи: Фуата Бозкурт [9], Кемаля Дашджиоглу [12], Галіля Іналджик [5], Дж.Тримінгема [25], Р.Чамуроглу [11], Мустафи Килич [21], Георга Якоба [19], та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виокремлення анатолійського алевізму як філософсько-релігійного явища серед палітри інших ісламських суфійських тарикатів є малодосліджуваним раніше питанням. Першою причиною цього є невелика кількість робіт з даної проблематики в українському філософському дискурсі та українському сходознавстві, друга – полягає у великій кількості ненаукової інформації, у використанні концептів «алевізм» та «бекташизм» як тотожних, що не є вірним. Іноді «алевізм» відносять до шиїзму і ототожнюють його з сирійським нусайризмом, або «арабським алавізмом», і таким чином може виникнути хибне уявлення про те, що ці поняття ідентичні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даного дослідження - проаналізувати алевізм і бекташизм у соціально-філософському контексті з метою виявлення їхнього впливу на формування ідентичності, соціальної етики та моделей взаємодії індивіда і спільноти, а також визначити роль цих течій у процесах суспільної трансформації як у гетеродоксних спільнотах так і у ортодоксних (переважаючої турецької релігії – сунітського ісламу ханафітського мазхабу). Дослідити соціальні функції алевізму та

бекташизму в мусульманських суспільствах, зокрема їхній вплив на формування колективної ідентичності, міжособистісних відносин і моделей громадського життя. Порівняти релігійно-філософські соціальні практики алевітських і бекташитських спільнот з метою виявлення спільного та відмінного. Оцінити роль цих течій у сучасному соціальному контексті, включно з питаннями секуляризації, прав людини, гендерної рівності та міжконфесійного діалогу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ідея самовдосконалення є головна у філософії алевізму. Людина приходить у цей світ, щоб після закінчення свого життя стати *інсан-і каміль* (тур. insan-i kamil), тобто досконалою людиною, і таким вирушити до Бога. Основні моральні принципи алевітської доктрини можна сформулювати коротко: «eline-diline-beline sahip ol», що означає панування над своїми вчинками, словами та пристрастями [1].

В алевізмі шлях до пізнання Бога відкривається через «*четверо воріт*» (dört kapı) – шаріат (şeriat), тарикат (tarikāt), марифет (marifet) та хакікат (hakikat). Перші ворота, шаріат, являють собою основні розпорядження ісламу намаз, омивання, хадж і піст. Друга брама – тарикат – є вченням, яке передається тільки членам громади. Третя – марифет позначає таємне знання, недоступне для непосвячених. І, нарешті, четверта брама – істина, або хакікат. Алевіти, через своє походження, відносять себе до людей тарікату і, таким чином, одразу опиняються на другому ступені духовного розвитку, минаючи першу. Суніти ж, на їхню думку, люди шаріату і не піднімуться вище за цей ступінь. Тарикат для алевітів це виконання розпоряджень релігії без необхідності зовнішніх доказів релігійності [24].

Відмінності та подібності між алевізмом та бекташизмом. Як зазначалося раніше, *алевізм* означає «той, хто йде шляхом Алі», «той, хто

відданий Алі». Коли згадується концепт *алевізм*, його розуміють як *правило життя, спосіб життя*, а не як вірування [21; 14; 15; 9; 20]. У своєму загальному сенсі *алевізм* у Туреччині — це «ісламське вірування та спосіб життя, в якому переважають культура та література *бекташіїв*, які переплітаються з туркменською культурою» [13]. *Бекташізм*, з іншого боку, означає того, хто відданий Хаджі Бекташу Велі та йде його шляхом. Іншими словами, бекташізм «виник з меламізму⁴ та розплавив впливи шаманізму, хуруфізму⁵, вестернізації шиїзму в горнилі суфізму та набув абсолютно нової ідентичності» [13].

Орден цей відомий завдяки тісному зв'язку з корпорацією яничарів; був поширений майже виключно у Туреччині. Офіційно орден завжди визнавався «правовірним» (суннітським), хоча ні для кого не було секретом, що в ньому існувало і езотеричне вчення, дуже близьке до вчення крайніх шиїтів - хуруфітів. Бекташі вважали, що всі релігії рівноцінні, не надавали значення виконанню обрядів, не практикували *зікр* (згадування імен Аллаха). Зовнішньою відмінністю бекташіїв був білий одяг і така ж шапка «бьорк» [19, с.21]. Після знищення корпорації яничарів у 1826 р. центр ордену перемістився з Істамбула до Албанії [16].

"Bektaşılık, her şeyi ile ve her şeyden önce bir Türk tarikatidir. Düşüncesi, duygusu, dili, kültürü, edebiyatı, hülasa herşeyi Türktür ve Türkçedir. Bununla beraber İslamiyet ile bütün Asya dinleri ve felsefeleri başta olmak üzere Şamanlığı, Brahmanlığı, Budistliği, Zerdüşlüğü, Hukuk ve Tenasuhu, Yahudiliği, Hristiyanlığı, teslisi Hurufiliği, Caferiliği, Şiiliği, İnamiliği, Melamllığı, Ahiliği, Kızılbaşlığı,

⁴ Melamîlik - Маламатія - назва містико-аскетичного руху, що виник у Хорасані в IX ст в рамках нішапурської школи аскетичного містицизму

⁵ Хуруфізм (від араб. حروف *hurūf* - «літери») - містичне, релігійно-філософське вчення, що входить до сект крайнього шиїзму гулат. За хуруфітським вченням Коран підлягає тлумаченню через систему літер арабського та перського алфавітів, які також трактуються через властиві їм цифрові значення (абджадія, або система абджад)

Kalenderliliği, Haydarliliği ve daha bir çok görüş ve düşünceleri içeren bir sycretizmdir" [12].

«Бекташізм у всіх своїх аспектах і, перш за все, є тюркським тарикатом. Думки, почуття, мова, культура, література, вся квінтесенція тюрків і турецької мови. Однак, це сикретизм, який включає іслам та всі азійські релігії та філософії, насамперед - шаманізм, брахманізм, буддизм, зороастризм, закон перевтілення (реінкарнації), юдаїзм, християнство, хуруфізм, джафаризм, шиїзм, інамізм, меламізм, ахіїзм, кизилбашізм, календеризм, хайдаризм та багато інших поглядів та думок» (пер. Автор. Б.Н.).

Бекташізм мав неортодоксальний (гетеродоксний) характер, поєднуючи різні релігійні вірування, культури, філософські погляди та думки з моменту свого першого зародження. Неможливо провести розмежування між бекташізмом та алевізмом, розділити їх чіткими межами. Обидва є різними аспектами одного й того ж соціального та релігійного явища. Однак це не означає, що між алевізмом та бекташізмом немає відмінностей [12].

Алевіти та бекташі: чим вони відрізняються? Бекташізм – це релігійний орден, який має організаційну структуру, подібну до інших ісламських релігійних суфійських орденів. Орден має певну чітку ієрархію. Бекташізм має власні богослужіння, молитви та певне розуміння містицизму. Алевізм, з іншого боку, – це спосіб життя, філософія життя, яка наголошує на певному переконанні, а не на самій організованості (однак, слід також зазначити, що алевіти мають «Алеві Оджаклари», де знаходяться *dedé*, які організовують діяльність). Бекташії також прийняли основні елементи алевізму. Однак, як основну рису релігійного ордену, вони продовжують свою релігійну діяльність дисципліновано. Бекташії

називають своїх шейхів «*баба́*», тоді як алевіти називають їх «*деде́*» [22; 23; 29].

Одна з найбільш очевидних відмінностей між алевізмом та бекташізмом полягає у принципі наслідування повноважень. Особа, що не належить до ордену бекташі може звернутися до *баба́*, якщо бажає, і якщо його приймають, він вступає до ордену після спеціальної церемонії та стає послідовником тарикату бекташі. Людина, яка щойно вступила до ордену, називається «мухіб». Тож, бекташізм не дотримується принципу наслідування за родоводом, тоді як у алевізмі дотримуються цього принципу. Сторонній не може бути алевітом. Щоб стати алевітом, необхідно народитися від батька та матері алевітів (ця ситуація дещо схожа на юдаїзм). Бекташі робить сповідь, тобто присвячує своє існування ордену, і служить певний час. Зрештою, його коронують і він стає *дервішем*. Дервіш отримує дозвіл від *халіфа*. Цей дервіш стає шейхом (*баба́*), тобто він має право навчати дервішів та мухібів. Залежно від своєї роботи, він також може стати халіфом у майбутньому. В алевізмі, щоб стати «*деде́*», необхідно бути сином *деде́* [12].

В алевізмі немає дервішського рівня та його досягнення. Згідно з віруваннями алевітів, *деде́* є сейїдом. Іншими словами, вони походять з роду пророка Мухаммеда. *Дедé* називають «*оджакзаде*». Ті, хто хоче стати бекташієм, звертаються до певного *баба́* та отримують від нього частку, таким чином вступаючи до ордену. Алевіти, з іншого боку, не можуть вибирати *деде́*. Вони обов'язково повинні бути пов'язані з «оджаком», до якого належить їхній рід. Так само *деде́* не можуть вибирати свою громаду. Хто б не був *деде́* за їхнім родом, вони будуть служити *деде́*. Спадщина переходить від батька до сина або до старшого в родині. *Дедé* не потрібно отримувати дозвіл [18].

Ще двома важливими принципами філософії алевізму є принципи *тавалла і табарра* (тур. *tevella i teberra*), тобто поваги до прихильників Алі і дванадцяти імамів і, відповідно, прокляття їх ворогам. Однак філософії алевізму не притаманна традиція самокатування, яка є характерна для шиїтів Ірану. Немає в алевізмі і обітниць безшлюбності, який рідко, але все ж таки мав місце у початковому бекташізмі.

Бекташії здійснюють власні специфічні богослужіння в «текке». На відміну від них, алевіти мають «*джерем еві*»⁶. Вони також виконують необхідні богослужіння та церемонії в джемеві. Нарешті, алевіти називають себе «*Kökten bitme*» - тобто те, що з коренів та незакінчене, а бекташіїв - «*Daldan yetme*» тобто те, що з гілок та недостатнє. На противагу цьому, бекташії називають алевітів «суфіями» та згадують їх із зневагою. Якщо прослідкувати історичний процес, то видно, що іранська світоглядна система сильно вплинула на алевізм, тоді як на бекташізм такого впливу не мала [26; 10].

Схожі риси у алевізмі та бекташізмі. Хоча між алевізмом та бекташізмом існує багато відмінностей, є й багато спільних моментів. Алевіти та бекташії виявляють надзвичайну відданість Hz.Ali – св. Алі та його роду. Це можна коротко назвати любов'ю до Ehl-i beyt Ахль аль-Бейт. Іноді вони навіть роблять Алі центром своєї системи вірувань. Обидві групи вірять у дванадцять імамів. Обидві поєднують слова Мухаммад та Алі так, ніби вони є втіленням одної особи. Знову ж таки, обидві групи поєднують цей дует з Аллахом, утворюючи трійцю. (Ця ситуація схожа на віру в Трійцю в християнстві). Ефект «хуруфі», який надає особливих значень літерам і цифрам (система

⁶ *сет* турецькою, походить від арабського «джам'» — *جَمْع* означає *збір, збиратися разом, збори, еві* – з турецької – будинок.

«абджад» [2]) присутній в обох. Обидві вони вважають себе представниками школи імама Джафара ас-Садіка [18; 10].

Допомога, про яку просять померлих святих, та молитви, в яких звертаються до них, є частиною одного й того ж цілого. Вони шанують тих самих великих людей, таких як Мухаммед та Алі, Сельман-і Фарісі, Камбер, Сейїд Баттал Газі, який був прикордонним воїном в Анатолії. Обидві групи перебувають під впливом вірувань Сефевідів та шийтсько-батинських вірувань. Обидві групи мають звичаї та богослужіння, такі як 12 денний піст у місяць Мухаррам на згадку про мучеників Кербели, подібні церемонії в Невруз (тур. Nevruz), день весняного рівнодення. Невруз у алевітів символізує початок весни. Однак це свято, яке відзначається щороку 21 березня, вшановується алевітами і як день народження імама 'Алі. Крім того, це день, коли Господь створив світ [28].

В обох групах застосовується покарання «дюшкюнлюк» (düşkünlük), яке ми можемо перекласти як «потурання надмірних насолод». В обох групах надають великого значення збереженню таємниць (нерозголошення ізотеричного знання) [18, с.5]. Також, одним з важливих елементів культу вважатимуться інститут побратимства «мусахіплік» (musahiplik) [1]. Цей культ пов'язує між собою членів громади, щоб знищити будь-які ознаки егоїзму і підняти людину до високоморального рівня існування.

В основі філософії алевізму закладено *рівність між чоловіком та жінкою*. Цим можна пояснити спільну присутність чоловіків та жінок на релігійних службах. Алевізм заперечує полігінію або багатоженство, алевіти пояснюють це тим, що в імама 'Алі була єдина дружина Фатіма.

Алевіти та суніти ханафітського мазхабу: чим вони відрізняються? У Алевізмі має місце сильний містичний і езотеричний характер. Послідовники традиційного анатолійського алевізму не дотримуються традиційних п'яти

столпів ісламу так, як суніти, не приходять на п'ятничну молитву до мечеті і не тримають піст Рамадан у традиційному вигляді. Алевіти мають свої унікальні ритуали, наприклад, джем — спільні релігійні збори з музикою і танцями. Немають формального інституту духовництва як у сунітів. У сунізмі дотримуються класичних п'яти столпів ісламу: шахада, намаз, зекят, піст Рамадан, хадж. Ханафітський мазхаб акцентує увагу на раціональному підході до фікху, великій вазі іджтіхаду (правового висновку).

Алевізм не має єдиного кодифікованого фікху, їхні практики часто передаються усно і через спільноту. Вони більше наголошують на духовності і внутрішньому розумінні віри. Ханафітський мазхаб має докладно розроблену систему фікху, яка широко використовується у праві мусульманських країн. Вона регламентує багато аспектів життя, від особистої поведінки людини до системи судочинства. Алевіти мають своїх духовних лідерів — *деде*, або *пирів*, які виконують роль духовних наставників. Суніти ханафітського мазхабу підпорядковуються традиційним ісламським ученим (улемам) і імамам мечетей.

Алевіти та алавіти: чим вони відрізняються? Алевіти — більш відкриті, менш формальні, з сильним акцентом на духовність і культуру, поширені переважно в Туреччині. Алавіти — більш езотеричні і закриті, з глибокими містичними віруваннями, поширені головним чином у Сирії. Алавіти або віра *Нусайрі* є яскравим прикладом синкретичної релігії. Вона поєднує та зливає елементи культів та вірувань дуже різного та віддаленого походження. Серед них різні язичницькі вірування (залишки стародавніх месопотамських та сирійських культів), а також перські, християнські, гностичні та мусульманські, як суннітські так і шиїтські, релігійні приписи та практики. Всі ці компоненти були об'єднані в синкретичну релігійну систему, яка прийняла неортодоксальний шиїтський одяг [8].

За вченням *нусайритів*, бог є нероздільною єдністю трьох іпостасей, іменованих *Мана* (араб. Сенс), *Ісм* (араб. Ім'я) і *Баб* (араб. Брама). Ця трійця періодично втілювалася у пророках [17]. Останнє втілення співпало з основою ісламу: трійця втілилася в Алі, Мухаммеді та Сальмані ал-Фарісі. Нусайрити визнають реінкарнацію. Вони поділяються на непосвячених – *амма* (араб.) та обраних (або посвячених) – *хаса* (араб.). У посвячених є свої священні книги, їх тлумачать алегорично та не відкривають непосвяченим. У нусайритів є багато запозичень (або, швидше, пережитків) із християнства: шанування Ісуса як втілення Бога, апостолів, ряду християнських святих та мучеників, християнські свята (Різдво, Великдень та ін.), літургія, причастя вином тощо.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Тож, переживши довгі століття ізолюваного існування, керуючись принципом приховування віри, і завдяки міграції із сел у великі міста, алевіти представляють собою щось більше, ніж релігійну спільність, сьогодні це самостійне та зміцніле суспільне явище. Анатолійський алевізм – це більше не про віру, а здебільше про культуру та спосіб життя. Також було доведено, що використання концептів «алевізм» та «бекташизм» як тотожних, є хибним, хоча схожі риси між ними присутні. Обидві течії мають виразний гуманістичний і соціально-етичний характер, що виявляється в акценті на внутрішньому вдосконаленні людини, започаткуванню гендерної рівності, толерантності, мирному співіснуванню та соціальній справедливості. Соціально-філософський потенціал *алевізму* та *бекташизму* полягає у здатності сприяти розвитку інклюзивних форм громадянського суспільства, де релігія виступає не засобом розмежування, а джерелом етичних орієнтирів і моральної солідарності.

У порівняльному вимірі *алавізм* демонструє більшу організованість і сакралізовану ієрархічність, тоді як *алевізм* зберігає більш горизонтальну модель спільноти, що зумовлює різні підходи до соціальної дії та

самоусвідомлення, більш відкриті, менш формальні, з сильним акцентом на духовність і культуру. Іноді «алевізм» відносять до *шиїзму* і ототожнюють його з сирійським нусайризмом, але ці поняття не є ідентичні, про що свідчать дослідження науковців різних крїн.

Завдяки появі ордену Бекташі, зв'язку його з яничарським корпусом, потім припинення його дії, переміщенню до Албанії та інших країн, надало розвитку соціокультурному феномену Балканський іслам, що буде *перспективною для подальших розвідок*, а саме: аналізу трансформації релігійної ідентичності в умовах міграції та діаспори, особливо серед алевітів і бекташитів у Європі.

Список використаних джерел:

1. Білокопитова, Н., & Ель Гуессаб, К. Феномен соціальних інституцій алеві-бекташі в контексті етики чеснот. *Вісник гуманітарних наук*, (8, 2025). <https://doi.org/10.5281/zenodo.15687191> (дата звернення 23.06.2025)
2. Ель Гуессаб К. М. Феномен арабського світу. Запоріжжя: ЦНСД, 2024. 300 с.
3. Іваничук Р. *Мальви* : роман, есей. Харків : Фоліо, 2019. 235 с.
4. Ісмагілов С.В. Макасід аш-Шаріа в сунітській та шіїтській традиціях: компаративний аналіз: наук.видання, Київ, 2021, 200с.
5. Іналджик Галіль, Османська імперія класична доба 1300-1600, Пер. з англ. О.Галенко, Критика, Київ 1998, 287 с.
6. Нестерович Ю.В., Проблема яничарства у лінгвоконцептуальному висвітленні (на матеріалі роману Р. Іваничука «Мальви»), *Закарпатські філологічні студії*, Випуск 28. 2023. Том 1, 60-66, DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.1.11> (дата звернення 23.06.2025)

7. Ярош О. «Орієнталістська парадигма» у дослідженні східних філософій. XIX—перша половина XX ст.: монографія, Київ : Наук. думка 2023, 244.
8. Bar-Asher M.M., Kofsky A. *The Nusayri-Alawi Religion: An Enquiry Into Its Teology and Liturgy*. Leiden: Boston: Koln, 2002, 244, URL: https://brill.com/display/title/7674?srsltid=AfmBOop_EyQ24T6OILnTtQYdRNkETTTrmQpOJofGeUGZRgrmSusIcxs1f (дата звернення 23.06.2025)
9. Bozkurt Fuat, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 3. Baskı, İstanbul. 1993, s. 7;
10. Birge John Kingsley; *Bektaşilik Tarihi*, (çev:Reha Çamuroğlu) İst. 1991, s. 238-239
11. Çamuroğlu R. *Değişen Koşullarda Alevîlik*. Istanbul, 2008. 156 s. 11–45
12. Daşcioglu, Kemal, Alevilik-Bektaşilik ilişkisine dair, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2004, Sayı: 11, SS.: 29-38 URL: https://isamveri.org/pdfdrg/D01673/2004_11/2004_11_DASCIOGLUK.pdf (дата звернення 23.06.2025)
13. Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevlik, Bektaşlık*, 3. Baskı, Ankara. 1994, s. 215
14. Eyüboğlu İ.Zeki, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, İstanbul. 1993, s. 106-109;
15. Eyüboğlu İ.Zeki, *Alevlik Sünnelik-İslam Düşüncesi*, İstanbul. 1989, s. 23;
16. Elsie, Robert. *The albanian bektashi, History and Culture of a Dervish Order in the Balkans*, I.B. TAURIS Bloomsbury Publishing Plc, 2019, 393, URL: https://yolpedia.eu/wp-content/uploads/2025/01/THE_ALBANIAN_BEKTASHI-1.pdf (дата звернення 23.06.2025)

17. Freidman Y. *The Nusayri-Alawis: An Introd.to the Religion, History and Identety of the Leading Minority in Syria/* Leiden: Boston, 2010
18. Gölpımarlı Abdülbaki, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, 2. Baskı, İst. 1992, s. 4-5;
19. Jacob, Georg. *Die Bektashije*. Abhandlungen der Philosophisch-philologische Klasse der k. Bayerischen Akademie der Wissenschaften. 1909, Bd. 24,
20. Kaleli Lütfi, *Kimliğini Haykıran Alevlik*, İstanbul. 1990, s. 70-71
21. Kılınç Mustafa Y., "*Alevilik ve Ehl-i Beyt Muhabbeti*" Türk Yurdu Dergisi, c. 15, S. 90, s. 27;
22. Ocak A.Yaşar, "*Alevilik, Bektaşılık Gerçeği ve Bazı Tezler*", Türkiye Günlüğü, S. 31, s. 116-117;
23. Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevi Ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, URL: https://yolpedia.eu/wp-content/uploads/2021/02/Ahmet_Yasar_Ocak_Alevi_Bektasi.pdf (дата звернення 23.06.2025)
24. Subaşı N. *Alevi Modernleşmesi*. Sırrı Faş Eylemek. – İstanbul: Timaş Yayınları, 2010. 320 s.
25. Trimingham J.S. *Sufi Orders in Islam*. Oxford, 1971. С. 37-64. URL: https://ia801607.us.archive.org/6/items/160961366SufiOrdersInIslam/160961366-Sufi-Orders-in-Islam_text.pdf (дата звернення 23.06.2025)
26. Türkdoğan Orhan, *Alevi Bektaşî Kimliği*, İst. 1995, s. 385;
27. Üçer, Cenksu, Geleneksel alevilikte ibadet ·hayati, bazı adab ve erkan // *Anadolu' da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, Proje Yöneticisi: Doç. Dr. Halil İbrahim BULUT, Sakarya, 2010, 458-510, URL: https://isamveri.org/pdfdrg/D194488/2010/2010_UCERC.pdf (дата звернення 23.06.2025)

28. Yaman A. *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap, 2007. 336 s.
29. Yürükoğlu Rıza, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*, 4. Baskı, İstanbul. 1994, s. 270-271;